

Világrend és világrendszer

Gondolatok Galló Béla geopolitikai könyvéről

Galló Béla: *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika és nemzetközi mozgáster a globalizáció korában.* Napvilág, 2010

Tartalmas könyvecskét írt Galló Béla, midőn az elmúlt húsz év perspektívájából az újkapitalizmus régi világának biztonság- és geopolitikai viszonyairól, továbbá nemzeti külpolitikánk jellemző összetevőiről értekezett. A szerző a globalizációs kor posztjaltai viszonyait tekinti át. Hazai perspektívából „az utolérni” (a Nyugatot) és „túlélni” (az emberi civilizációt veszélyeztető társadalmi praktikákat) közel sem könnyű feladatairól van szó. A rendszerváltás utáni magyar társadalom ugyanis olyan körülmények közé került, amelyben egy új típusú világrendre volna szükség, ez azonban várat magára.

A szerző esszének tekinti tanulmányát, közelebbi műfaji meghatározás nélkül. Tudományos problémákat közérthető formában és egyéni irodalmi stílusban boncolgat. A szaktudományos terminológia és bizonyítottság ebben a műfajban lehet „soft”, miként Montaigne sem élt a XVI. században „hard” eszközökkel (hogy ezt a számítástechnikai fogalomhasználatot vetítsük vissza – a szemléletesség kedvéért – a műfaj klasszikusára). Az esszé műfaján belül nem új hipotézisek felvázolása teszi a munkát jelentőssé, hanem sokkal inkább az, hogy értékes elemzésekkel áttekintő, összefoglaló tablót fest, ahol az útkeresésnek is helye van. Erre tesz Galló eredményes kísérletet.

A szerző a modern világ akut kríziseit diagnosztizálva a holisztikus szemlélet elkötelezettje, amit közel hoz a rendszerkritikai megközelítéshez. Megítélése szerint világrend nélküli állapotban élünk, mert nincsenek adekvát válaszok a globalizációs kor kihívásaira.

Itt mi arra vállalkozunk, hogy érzékeltessük az írás problémavilágát, kiemeljük a világállapot bemutatásának gallói jellemzését, és néhány kritikai észrevételt, vitapontot fogalmazzunk meg.

A globalizáció teremtette új viszonyok jellemzésében Galló nem osztja a nemzetközi kapcsolatok elméletének idealista – funkcionalista, neofunkcionalista, globalista – álláspontjait. Vagyis azt, hogy a korlátlan önzés alapján terjeszkedő vállalatbirodalmak és a nemzetállami szabályozások alól kibújít pénzüpiaci szereplők a nemzetállamokat háttérbe szo-

rítva csökkentik a nemzetközi intézmények és politika hatalomelvűségét, ezzel érvényesítve a gazdaság kooperatív logikáját, aminek nyomán a konfliktusok technicizálódnak és a „világ békés hálózatok finom szövődékévé szelődül” (32. o.). Semminemű hálózatosság – lett légyen szó a nyilvános G 20-akról vagy a titkosan ülésező Bilderberg-csoportról, a nyugati világ valóságos globális uralkodó osztályának tömörüléséről – nem kapcsolja ki az államközi viszonyokat és azok mérvadó szereplőit geopolitikai aspirációikkal. Az USA, az EU, Kína és a 2001 óta létező Sanghaji Csoport, valamint Oroszország kerül itt jellemzésre. Galló egyben bemutatja a transzatlanti blokkon belül létező, nálunk szívesen elhallgatott komoly feszültségeket is. (96–107. o.) Így Raymond Aronnak az európai identitás hiányára vonatkozó egykori fricskázását („Ki látott már európaiat?”), amelyre még lehet válaszolni. Látott a mi József Attilánk, amikor a *Thomas Mann* üdvözlését zárta. („Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen./Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen/néz téged, mert örül, hogy lát ma itt/fehérek közt egy európaiat.”) A módszertani válasz pedig ez: ahogy a gyümölcs csak a körtében, almában, szőlőben, dióban létezik, nem elkülönült formában, azonképpen az európaiság hordozói is csak az európai népek lehetnek, spanyolként, hollandként, olaszként, németként, franciaként, magyarként stb. Szintén feszültséget mutat a régi és új Európa viszonya az iraki háborúhoz, valamint az erre reagáló amerikai distinkciók. Szívesen feledtetné az olajkészletek feletti amerikai ellenőrzés szuperhatalmi ambícióját az új Európa igénylése. Tapasztalható, hogy a német-országi közeledés ellen is szövetségeseket keresnek (lengyeleket vagy éppen magyarokat) a tengerentúlon. De a Vajdaság bombázása is jól mutatja a transzatlanti szövetség törésvonalait, egyben az európai politikai egység magas fokú hiányát és a korlátozott cselekvőképességet.

A nagyobb egésztől annak belső összetevői felé haladó elemzések kitérnek a majdnem egyetlen talpon maradt nemzetállam, de egyben gyengülő szuperhatalom önképének jellemzésére. Majd nemzeti mozgásterünk feltérképezése következik.

A magyar külpolitika közelmúltját elemző fejezet nemcsak terjedelmileg a legnagyobb, hanem az egyik legérdekesebb témát kínálja. A holisztikus elemzés szükségességét Kosáry Domokost idézve támasztja alá, amikor a magyar történelmi tudat hibájaként konstatálja, hogy az országot valaminő külön szigetként fogja fel, lemondva ezzel az összeurópai és egyetemes történelmi folyamatokba ágyazódó, a nagypolitikai tendenciákat figyelembe vevő elhelyezésről. Földrajzilag Európa közepén, történelmileg és geopolitikailag a nemzetközi környezettől igen erős függésben, mindig a Kelet nyugati vagy a Nyugat keleti határvonalaként (limes ország) léteztünk. Az ilyen ütköző zónában a külpolitikai kiszámíthatóságnak viselkedési standarddá kell/kellene válnia. Az elmúlt húsz év konzervatív kormányai (1990–94, 1998–2002) inkább az ország területi határain kívül élő kisebbségekre, és az általuk sajátosan értelmezett re-

gionális politikára helyezték külpolitikájuk fő hangsúlyát, elfelejtve, hogy a térségben nem mi, hanem Lengyelország került a regionális középhatalom státusába. A magyar kisebbségeknek csak árt, ha a kisantantot támasztják fel illuzórikus törekvések. A szocialista-liberális adminisztrációk a nyugati integrálódást priorizálták, helyesen kiszélesítették a környező országokkal az alapszerződéseket, miközben ügyetlenül átengedték ellenzéküknek a nemzeti érzelmek kisajátítását. Az egységes és nemzeti érdekeinket a világ folyamatai felől korszerűen értelmező *külpolitikai doktrína sajnos várat magára* – állítja a szerző.

Itt térhetünk ki a semlegesség kérdésére, melyet a tanulmány két mondattal intéz el. „Amikor 1991. június 19-én az utolsó szovjet alakulat is elhagyta az ország területét, a szuverenitását visszanyert állam előtt megnyílt az út a transzatlanti szervezetekbe integrálódásra. A pillanatnyilag előállt geopolitikai vákuumban elvi lehetőségként felvetődött ugyan az ország semleges státusa, de a mértékadó pártok egyértelműen a transzatlanti elkötelezettségekben jelölték ki Magyarország Nyugat-politikájának kívánatos lényegét.” (115. o.) Számunkra éppen a holisztikus módszer alkalmazásának elfogadása okán ez kissé elnagyolt jellemzés. A semlegesség hívó szava 1956-ban és 1989-ben egyaránt a *hamis tudat jelensége* volt. Mozgósított, miközben éppen a nagyobb egész, a nemzetközi kapcsolatok szempontjából hazánk ilyen geopolitikai státusra, tehát kivételes közvetítői funkcióra nem tehetett és nem is tett szert. Éppen, mert nem a belső akaraton, hanem a külső, multilaterális elismertségen múlhat a semlegesség. Persze, a győztes politikai osztály számára nem a népi követelések, hanem a hatalmát stabilizáló konformitás az irányadó.

Azt gondoljuk, a könyv az Eszmélet olvasóinak érdeklődését különösen azzal válthatja ki, hogy legfontosabb problémájának, a világhállapotnak a bemutatása során foglalkozik a világregnd és a világregndszer kategóriák jelentésével. A *világregndszer* a komplex világtársadalom egészére vonatkozó, ab ovo történelemfilozófiai absztrakciós szintű fogalom, míg a *világregnd* olyan geopolitikai fogalom, amely egy meghatározott erőviszony-szerkezetet és olyan intézményrendszert fejez ki, amely az előbbit megtestesíti. A rend mindig viszonylagos és időleges, nagyhatalmi érdekek és érdekegyeztetések eredője, és nem zárja ki a (részleges) anarchiát sem. A világregnd követi a hatalmi egyensúly geopolitikai elvét, az *ad conservandum equilibrium*-ot. A nemzetközi intézményrendszer mindig a hatalmi egyensúlyban bekövetkezett módosulások, döntő mértékben a háborúk hatására változik meg. Ezért „a világregnd többnyire mindig a háború előtti béke intézménye” (57–58. o.).

Ehhez a definiálás igényével azt tehetjük hozzá, hogy a *világregndszer* a világgazdasági viszonyainak következtében *homogenizálódó* modern tőkés világgazdaság és a szociálisan, kulturálisan, vallásilag és politikailag megszűntethetetlenül *heterogén* világtársadalom kölcsönhatásos mozgásformája, melyet kölcsönös, de aszimmetrikus függés és hierarchikus viszonyok jellemeznek. A világregndszer-kutató iskola (I. Wallerstein, G.

Arrighi, P. Taylor és mások) álláspontjáról a *világrendszer* nem, vagy legalább is nem elsősorban történelemfilozófiai, hanem *társadalomelméleti* kategória, amely ott találkozik a *világrend geopolitikai* terminusával, ahol a világrendszer mozgása magyarázatot ad egy időszak világrendjének kialakulására. Ezt világítja meg a Taylor bevezette „csúcshegemónia” fogalom. Mi a hegemonia¹ és a csúcshegemónia különbsége? *Hegemón hatalom* mindig az, amely a tökefelhalmozás területén elért sikereit odáig tudja fokozni, hogy *termelési előnyeit* – melyek valamilyen csúcstechnológiából következő világpiaci kvázi-monopólium helyzetből adódnak, s extraprofitot eredményeznek – *kereskedelmi előnyökké*² alakítja, ennek nyomán pedig jelentős nemzetközi *pénzügyi központtá* tud fejlődni. A hegemon hatalom *akkor és azért tud csúcshegemóniára szert tenni, amikor egy jelentős háború utáni rendezésben valaminő geopolitikai, stratégiai ügyességet tanúsít*. Kijelölve az újjáépítés útjait-módjait, megszervezi, elrendezi, kikényszeríti, majd pedig nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel oltalmazza az új hatalmi egyensúly létrejöttét és reprodukálódását. Diplomáciai ügyesség is kell tehát a saját céljait szolgáló világrend létrehozásához, melyben önös érdekeit egyben a rendszer egyetemes érdekeiként jeleníti meg. Éppen ez történt a II. világháború után a győztes atlanti hatalmak között, a brit igényeket lenyomó trumani stratégia révén (pl.: Marshall-terv és hidegháborús fordulat). Ez történt a balkáni háborúk nyomán is, amikor a föderatív Jugoszlávia feldarabolásában a német megerősödéstől tartó USA nem vállalt kezdeményező szerepet, de ha egyszer a folyamat már beindult, akkor Oroszország balkáni befolyásával szemben és a saját javára cselekedett Koszovó kérdésében. Ahogy Galló esszéisztikusan fogalmazza: ami a balkáni konfliktusokban kezdetben „Európa órájának” látszott, az „Amerika órája” lett. A Balkán potenciális instabilitása pedig ügyesen kijátszható kártya maradt egy esetlegesen túl erőssé váló EU-val szemben.

Itt térhetünk most már rá az *aktuális világrend nélküli állapot* finomszerkezetének bemutatására, a könyv egyik legfontosabb és helyeselhető mondandójára. A „már nem ... még nem állapot” két világrend közötti helyzetet fejez ki, egy hosszúra nyúló interregnumot. Mi okozza ezt? Válságdimenziók egybecsúszása – így Galló. A modernitás civilizációjának halmozódó válságjelei az ökológiai, demográfiai, élelmezési, energetikai és egyéb biztonsági problémák, s főleg pedig az, hogy nem jött létre planetáris felelősséget viselő, merészen innovatív tartalmú politikai szervezethez. Valaminő globális irányítási szisztéma, de nem feltétlenül globális kormányzás³, amely szembenézne ezekkel a kihívásokkal és felváltaná a nyers erőszak érvényesítésének gyakorlatát. A jaitai kétpólusú világrend már húsz éve nem áll fenn, elmúltak a világ pacifikálásának azon módszerei, melyeket H. Marcuse olyan mérvadóan írt le *Az egydimenziós emberben* (1965), de az USA gyengülő szupremáciája ellenére mégsem multipoláris a világrend. „A hatalmi egyensúly szférájában bekövetkezett világtörténelmileg példátlanul aszimmetrikus

katonai szituáció ellenére patthelyzet van. Az egyedüli szuperhatalomként funkcionáló Egyesült Államok ahhoz már nem elég erős, illetve a világ problémái túlnótlóan nagyok, hogy saját érdekeinek megfelelően egypólusú világrendet hozzon létre.” A globalizációs átrendeződések (Kína, India, és a putyini reorganizált Oroszország ereje) és némi kiegyenlítődések, sőt tudatos törekvések (Sanghaji Csoport) ellenére a *Rest of the World* megosztott. Nem akar összefogni az amerikai hegemonia ellen, sőt, a globális problémákban nem is nélkülözhetik az együttműködést vele. A nemzetközi rendszer jelentős szervezetei identitásválsággal küzdenek (NATO) vagy reformokra szorulnának (ENSZ BT), miközben a nemzetközi jog keretei fellazultak (például a nemzetközi konfliktusok békés rendezésének alapelve aligha egyeztethető össze a preventív háború amerikai, majd orosz külpolitikai doktrínájával). Röviden: egyfelől az USA a jaltai romok ura, másfelől a nemzetközi intézményrendszer innovációja várat magára, és maradt a világhatalmi aszimmetria, egyenlőtlenségeivel és függési viszonyaival, következésképpen komoly bizonytalanságaival és kockázataival (58–59. o.).

Öröndetes, hogy Galló könyve befejezésekor nem feledkezik meg arról, hogy az emberi civilizáció egészét veszélyeztető kockázatok kiküszöbölésének lehetséges útjaként vesse fel a *demokratikus szocializmus alternatíváját*. Igaza van, az a baloldal, amelyik nem mer szocializmusról beszélni, reménytelen helyzetbe küzdi le magát. (Itthon 99,9%-ig ez a helyzet.) Ehhez komoly szerzőket, Mészáros Istvánt, Michael Löwy-t tud segítségül hívni. Ezért is szomorú, hogy a tőkefelhalmozásra és hatalmi érdekérvényesítésre épülő, ámde instabil világunk igencsak távol áll ettől az alternatívától.

Jegyzetek

¹ Eltekintünk ehelyütt „az intellektuális és morális fölény” tartománytól, a Gramsci-féle legitimációs összetevő taglalásától, melyet bemutattunk a *Világrendszernézésben* c. könyvünkben (Napvilág, Budapest, 2005, 75–86. o.).

² A szabad kereskedelemben az egyenértékcsere mellett létező (esetleges) komparatív előnyök sem feledtethetik az egyenlőtlen csere tényeit és mechanizmusát.

³ Itt reagálni kényszerülünk kollégánk azon felvetésére, mely szerint a „globalizáció szuperstruktúráját” politológiai értelemben, némileg tévesen, önálló alanyként tekintjük (Szalai Erzsébettel közösen). Bár a szuperstruktúra ténye politikai realitás Galló szerint is, azonban nincs mögötte semmilyen *közös identitás* és *legitim közhatalom*, ezért nem írható le az önálló alanyiség politológiai kritériumaival (lásd bírálatát az 50–51. és 53. oldalakon). Magam sem állítottam, hogy utóbbi két tulajdonsággal rendelkezne a szuperstruktúra, ellenkezőleg. Alanyként sem tételeztem – ez kritikusom átfogalmazása. Ellenvetései félrecsúsztak, amit saját szövegem bizonyít, illeszkedve az egész kifejtéshez. „Pozitív meghatározottságai felől, a szuperstruktúra intézményi és ideológiai elemek együttese, s ennyiben a gazdasági alapépítmény felépítménye, de a világtársadalom olyan sajátos

állapotában, ahol ez a felépítményi szerkezet nélkülözi a legitim közhatalmat, a nemzetállami cselekvések mögött álló impériumot. Intézményesülés, mert leírható *szervezetek* (Valutaalap, Világbank, G 8-ak, Világkereskedelmi Szervezet, OECD koordinációban részt vevő országok), *normák, szerepek*, továbbá *szocializációs* mechanizmusok és *informális befolyásolások* együtteseként, és *ideológia* – mert a szuperstruktúra politikai szereplőinek koordinációját teszi tudatossá és cselekvőképessé – a *main stream* neoliberais gondolkodásmódja által. Ez a *washingtoni konszenzusban* (1989) nyerte el legvilágosabb kifejezési formáját. Világpolitikát meghatározó jelentőségű tehát a *nemzetállami felépítmények feletti képződmény, s ezért szuperstruktúra*, anélkül hogy valamiféle világkormánynak vagy a törvényes erőszakot monopolizáló szervezetnek kellene és lehetne elképzelnünk. Ezen felül reflexiós természetű fogalomalkotásról van szó, mert a jelenlegi világgazdaság infrastruktúrája egyfelől saját szuperstruktúrával rendelkezik, amely megkülönbözteti minden más korábbi tőkés formáció felépítményétől, másfelől ez a szuperstruktúra saját alapzatának a következménye: ki is fejezi, jogviszonyaival oltalmazza és relatív autonómiája révén alakítja és formálja is a világgazdaság és ennek következtében a világtársadalom érdekviszonyait.” (Szigeti, 2005, 130. o.)

Újságot olvasó férfiak az I(M)KP vidéki irodájában (Vadakkkara falu, Kerala, India)